

İmam Mâturîdî ve Neseî Şârihlerine Göre Peygamberlere İman*

Doç.Dr. Ahmet AK**

Özet

İslam düşünce tarihinde çok önemli bir yere sahip olan İmam Mâturîdî (333/944), Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aklî ve naklî delillerle ortaya koymuştur. Onun fikirleri kendisinden sonra kaleme alınan birçok eserde savunulmuştur. Bu eserlerden birisi de Ömer Neseî (537/1142)'nin Akâid adlı risalesidir. Söz konusu eser, İslam dünyasında meşhur olmuş ve birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerden en önemlisi şüphesiz Saduddin Taftâzânî (792/1390)'nin Şerhu'l-Akâid adlı eseridir. Belli başlı Neseî şerhleri incelendiğinde, oralarda geçen görüşler ile İmam Mâturîdî'nin görüşlerinin aynı olduğu görülecektir. Bununla birlikte konuların Neseî şerhlerinde Mâturîdî'nin eserlerinden daha derli toplu ele alındığı da bir gerçektir. Ancak bu durumun zamanın şartlarından ve hitap edilen kitleden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Çünkü Mâturîdî'nin eserlerinde konularla ilgili farklı görüşler teker teker ele alınıp onlara aklî, naklî delillerle cevaplar verilirken, Neseî şerhlerinde farklı görüşlere ve tartışmalara pek yer verilmez, benimsenen görüşler aklî ve naklî delillerle öz ve sistematik bir şekilde açıklanır. Bununla birlikte, İmam Mâturîdî'nin eserlerinde ve Neseî şerhlerinde nakil ile birlikte aklî delillere de büyük önem verilir. Bundan dolayı insanın peygambere ne kadar muhtaç olduğu birçok aklî delil ile izah edilir.

Bu makalede, İmam Mâturîdî'nin peygamberlik ile ilgili görüşlerinin Neseî şerhlerine ne şekilde yansıdığı metot ve muhteva bakımından ele alınacaktır.

* Bu makale daha önce 28-30 Nisan 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen **Uluslararası İmam Mâturîdî ve Maturidilik Sempozyumu**'nda sunulan "Neseî Şerhlerinde İmam Mâturîdî'nin İzleri: Peygamberlere İman Örneği" tebliğinin gözden geçirilip, geliştirilmiş halidir.

** KSÜ İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, aak@ksu.edu.tr

**According to Imam Mâturîdî and the Commentators on
Nasafî the Belief in the Prophets**

Abstract

Imam Mâturîdî (333/944), who has an important position in the history of Islamic thought, put forward Ahl-i Sunnat's views with mental and traditional evidences. His thoughts have been confirmed in a number of works written after him, one of which is Nasafî's (537/114) booklet titled "al-Akâid." This booklet is famous in the Islamic world and has been commented on by a great number of scholars. The most important of the commentaries made on that booklet is Saduddin Taftâzânî's (792/1390) Şarhu'l-Akâid. When the chief commentaries on Nasafî are examined, it will be seen that the views set forth in that work are the same as Imam Mâturîdî's. However, it is a fact that the topics are handled in a more orderly manner in the commentaries of Nasafî than Maturdi's works. We think that it is due to the specific conditions in that period and the people adressed to, because the different views on a topic are handled one by one and some mental and traditional evidences are put forward to answer the opponents in Mâturîdî's work whereas the opposite views and discussions are not touched on, but the adopted views explained systematically with mental and traditional evidences in the commentaries of Nasafî. In other words, while Imam Mâturîdî considered both his followers and opponents, the commentaries of Nasafî were written to support the views of Mâturîdîsm brance of Ahl-i Sunnat. Therefore, the mental evidences together with traditional ones were emphasised on both in Mâturîdî's works and commentaries of Nasafî, and the need for prophets were explained with various mental evidences.

In this paper, how Imam Mâturîdî's views on prophethood reflected in the commentaries of Nasafî with regard to method and content will be death with.

Giriş

İmam Mâturîdî'nin görüşleri Ebu'l-Muîn Neseî (508/1114)'nin *Tabsıratü'l-Edille* adlı eserinde aklı ve nakli delillerle açıklanmış ve konuların başlıkları sistematik bir şekilde ele alınmıştır.¹ Ömer Neseî'nin *Akaid* risalesi ise Ebu'l-Muîn Neseî'nin *Tabsıratü'l-Edille* eserinin bir fihristi mesabesindedir.² Bu durum İmam Mâturîdî'nin görüşlerinin Ömer Neseî'nin *Akâid* adlı risalesinde derli toplu özetlendiğini göstermektedir.

Ömer Neseî'nin bu eseri kısa zamanda İslam dünyasında meşhur olmuş ve üzerine birçok şerhler yazılmıştır. Neseî şerhlerinin en meşhuru ise şüphesiz Sadüddin Mesûd b. Fahriddin Ömer et-Taftâzânî'ye³ ait olan *Şerhu'l-Akâid*'tir.⁴ Bu eser, başta Osmanlı medreselerinde olmak üzere İslam dünyasının değişik yerlerinde asırlarca okutulmuş ve günümüzde de hala dünyanın birçok yerindeki ilim merkezlerinde akaidin ana kitabı olarak okutulmaya devam etmektedir.

Kolay ve sistematik olduğu için *Şerhu'l-Akaid* üzerine de birçok şerh ve haşîye yazılmıştır. Bu şerhlerin en meşhurları, Osmanlı âlimlerinden Şemseddin Ahmed el-Hayâlî⁵ (875/1470)'nin *Hâşîye alâ Şerhi'l-'Akâidi'n-Neseîyye*'dir.⁶ Bu şerhlerden birisi Bir diğeri yine bir Osmanlı âlimi olan

¹ Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2009, s. 138.

² Yavuz, Yusuf Şevki, "Akaidü'n-Neseîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 218.

³ Taftâzânî, Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Taftâzân kasabasında doğdu ve çok yönlü bir âlimdir. Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 299-300.

⁴ Bu eser, Muslihuddin Kesteli'nin Haşîyesi ile birlikte basılmıştır. Taftâzânî, Sadüddin Mesûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî (792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, Bahar Matbaası, İstanbul 1973.

⁵ Hayâlî, Fâtih Sultan Mehmed devri âlimlerinden olup asıl adı Şemsuddin Ahmed, babasının adı Hoca Mûsâ Efendi'dir. Hayâlî mahlasının titiz araştırmaları ve nazik üslubu sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. Bebek, Adil, "Hayâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 3-5.

⁶ Yavuz, a.g.m., *DİA*, II, 218; Hayâlî, Şemseddin (875/1470), *Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâid*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası. İstanbul 1973.

Muslihuddin Mustafa b. Muhammed el-Kestelî⁷ (901/1496)'nin *Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâid*'idir.⁸⁹ Diğer bir şerh de Osmanlı âlimi, mutasavvıf ve şairlerinden Bihîştî Ramazan Efendi (979/1571)'ye¹⁰ ait olan *Şerhu li Ramazan Efendi alâ Şerhi'l-Akâid*¹¹ adlı eseridir. Bir başka şerh de dil, belâgat, tefsir, kelâm ve mantık alanlarındaki hâşiyeleriyle tanınan Hindistanlı Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyalkûtî'ye¹² ait olan *Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye* adlı eserdir.¹³

Bu makalede, İmam Mâturîdî'nin peygamberlik ile ilgili görüşlerinin Neseî şerhlerine ne şekilde yansıdığı metot ve muhteva bakımından ele alınacaktır.

A. İmam Mâturîdî ve Neseî Şârihlerine Göre Peygamberlere İman

İmam Mâturîdî'ye göre her dönemde hidayet önderleri, hayra delalet edenler ve bilge kişiler peygamberlik müessesine ve peygamberlere inanmışlar; buna mukabil kâfirler ve

⁷ Yavuz, *a.g.m.*, *DİA*, II, 218; Kestelî, Aydın'ın Nazilli ilçesine bağlı Kestel köyünde dünyaya gelmiştir. Yavuz, Salih Sabri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 314.

⁸ Yavuz, *a.g.m.*, *DİA*, II, 218; Bu eser, Saduddin Taftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinin kenarındadır. Kestelî, Muslihuddin Mustafa b. Muhammed (901/1496), *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, Bahar Matbaası, İstanbul 1973.

⁹ Yavuz, *a.g.m.*, *DİA*, II, 218.

¹⁰ Bihîştî Ramazan Efendi, şiirlerinde Bihîştî mahlasını kullandığından dolayı Bihîştî, tahsilinden sonra Çorlu'ya yerleşip orada vâzlik yaptığından dolayı da "Çorlu Vâizi" veya "Çorlulu Vâiz" olarak da bilinmektedir. Uzun, Mustafa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 145-146.

¹¹ Bihîştî, Ramazan Efendi (979/1571), *Şerhu Ramazan Efendi alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1985.

¹² Siyalkûtî, 988/1580 yılında Hindistan'ın Pencap eyaletine bağlı Siyalkût'ta doğdu. Doğduğu yere nispetle Siyalkûtî diye meşhur oldu. Hindistan'da Bâbürlü hükümdarları Sultan Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde yaşayan, onların ilgi ve desteklerini gören ve Hanefî mezhebine mensup bulunan Siyalkûtî, Mevlânâ Kemâleddin Keşmîrî ve İmâm-ı Rabbânî'den ders aldı. Hayatının sonuna kadar ilim ve tadrîsle meşgul olan Siyalkûtî 18 Rebîülevvel 1067 (4 Ocak 1657) tarihinde Siyalkût'ta vefat etti. Akçay, Mustafa, "Siyalkûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII, 292 vd.

¹³ Siyalkûtî, Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed (1067/1657), *Hâşiyetü Siyalkûtî alâ Hâşîye Hayâyâlî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*, Şirketi Sahâfihe-i Osmâniyye Matbaası, İstanbul trs.

aklın tek başına yeterli olduğunu zanneden kimseler peygamberleri inkâr etmişlerdir.¹⁴ İmam Mâturîdî ve Neseî şârihleri bütün iman konuları gibi peygamberlere iman konusuna da büyük önem vermişler ve onu aklî ve naklî delillerle geniş bir şekilde açıklamışlardır. Biz de bu incelemede söz konusu âlimlerin konuyla ilgili nakli ve akli delillerine sırayla yer vereceğiz.

1. Peygamberlere İman ile İlgili Naklî Deliller

İmam Mâturîdî'ye göre Nahl suresi 36. ayette buyrulduğu gibi Hz. Allah her millete peygamber göndermiştir.¹⁵ Ayrıca Fetih suresi 29. Ayet “*Muhammed, Allah'ın resulüdür*”¹⁶ve Enbiya suresi 107. ayet “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*”¹⁷gibi ayetler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın rasûlü olduğunu ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁸

Neseî şârihleri de İmam Mâturîdî gibi Cenabı Allah'ın her millete peygamber gönderdiğini, Âdem (a.s.)'in ilk, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ise son ve en üstün peygamber olduğu aklî ve naklî delillerle açıklayarak, Allah'ın mucizelerle peygamberlerini desteklediğini kaydetmektedirler.¹⁹

İmam Mâturîdî'ye göre bütün Peygamberler gibi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın elçisi olduğunu ispat etmek için şahsî²⁰, hissi²¹ ve aklî²² bir takım mucizeler gösterdiğini

¹⁴ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 271.

¹⁵ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Risale Yayınları, Beyrut 2004, III/84.

¹⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/533-534.

¹⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/351.

¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/70, 75, 87, 106; II/24; IV/533-534.

¹⁹ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 165-171; Hayâlî, *a.g.e.*, s. 15 vd; Bihiştî, *a.g.e.*, s. 274-289; Kestelî, *a.g.e.*, s. 165-170; Siyalkütî, *a.g.e.*, s. 234-245.

²⁰ Hz. Muhammed (s.a.s.)'in daha önce eğitim görmediği halde, insanları hayran bırakan güzel sözler söyleyip güzel işler yapması. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 314 vd.

²¹ Ayın ikiye bölünmesi, ağacın Rasûlullah (s.a.s.)'in huzuruna gelmesi vb. mucizeler. Geniş bilgi için bkz. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 317-320.

söyleyen İmam Mâturîdî'ye göre bütün mucizeler, onların hak peygamber olduğuna delalet etmektedir.²³ Akılları hayrete düşüren bu mucizeleri gören pek çok kişi peygamberlerin doğru ve samimi olduklarını anlamışlar ve onlara inanmışlardır.²⁴

Ebu Mansûr Mâturîdî, peygamberlere iman konusunda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğine ve ona verilen mucizelere ayrı bir önem verir. İmam Mâturîdî'ye göre Hz. Muhammed'e diğer peygamberlere nasip olmayan başka mucizeler de verilmiştir. Ona verilen mucizenin en önemlisi Kur'an mucizesidir. Hz. Muhammed onunla bütün inkârcılara meydan okumuş, onlardan Kur'an'a denk bir söz getirmelerini istemiş, ama kimse buna cesaret edememiştir. Hz. Peygamber, eşsiz bir kitap olan Kur'an-ı Kerim'i insanlara tebliğ etmesi ve onunla bütün insü cinne meydan okumasının dışında daha birçok mucize göstermiştir. İmam Maturidî, Hz. Peygamberin gösterdiği mucizelerden bazılarını özetle şu şekilde kaydetmektedir:²⁵

Düşmanlarının korkusundan emin olduğunu ve Allah'a güvendiğini ilan etmesi,

Yalan söylediğine kimsenin şahit olmaması,

Düşmanlarının bile onu doğrulukla takdir etmesi,²⁶

Yalan söylediğinin, kötü konuştuğunun görülmemiş, duyulmamış olması,

Bütün mahlûkata karşı son derece şefkatli ve merhametli davranması,

Kütüğün inlemesi,

²² En büyük akli mucize, Kur'an'dır. Geniş bilgi için bkz. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 320 vd; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/26, III/191,192.

²³ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 314-332.

²⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 271, 272.

²⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 295-296, 314-317

²⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 295 vd.

Ayın ikiye bölünmesi,
Taşın kendisine selam vermesi,
Devenin huzuruna gelip şikâyetçi olması,
Ağacın huzuruna gelip şahadette bulunması,
Birçok insanın az bir sudan içip kanması,
Az bir yemekle birçok insanın doyması,
Hicret esnasında kendisini takip eden kişinin atının
toprağa gömülmesi

Sevr mağarasına kadar gelen düşmanların Allah tarafından basiretlerinin bağlanmasıdır.²⁷

Taftâzânî, Bihiştî ve Hayâlî gibi Neseî şârihleri de başta Kur'an-ı Kerim'in eşsiz oluşu ve meydan okuyuşu olmak üzere yukarıda zikredilen mucizelerin hepsini benzer ifadelerle zikretmektedirler.²⁸ Tekrardan kaçınmak için burada sadece ilgili sayfaların numaralarını vermekle yetiniyoruz.

2. Peygamberlere İman ile İlgili Aklî Deliller

İmam Mâturîdî'ye göre Allah'ın peygamber göndermesinde çok büyük hikmetler vardır. Ona göre peygamberler, akılları koruyup destekleyerek insanların işlerini kolaylaştırmak²⁹ve insanları Allah'a davet etmek ve sadece O'na ibadet edilmesini haber vermek için gönderilmiştir.³⁰ O, bu görüşünü çeşitli aklî delillerle şöyle açıklamaktadır:

Cenab-ı Allah, insanı en güzel şekilde yaratıp ve ona iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıracak akıl nimeti vermekle kalmamış; aynı zamanda yerde ve göklerde bulunan sayısız nimetleri de insanoğlunun emrine amade kılmıştır. Bununla birlikte Hz. Allah, insanlara sınırlı bir hayat vermiş, bu hayatın devamını bir takım gıdalara bağlamış ve insana uzun süre yaşamayı sevdirmiştir. Eğer Cenabı Allah, bir ta-

²⁷ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.314-317.

²⁸ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 165-169; Hayâlî, *a.g.e.*, s. 15; Bihiştî, *a.g.e.*, s. 277-279; Kestelî, *a.g.e.*, s. 165-170; Siyalkütî, *a.g.e.*, s. 236, 237.

²⁹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 284.

³⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/84.

kım emir ve yasaklar koymasaydı, herkes sadece kendi çıkarını düşünecek ve başkasına hayat hakkı tanımayacaktı. Bunun sonunda da insanların arasında tartışma, çekişme ve anlaşmazlık olacaktı³¹. Bu ise dünyanın düzenini, dengesini bozarak, sonunu hazırlayacaktı.³² Bu durum hakîm olan Allah'ın he şeyi hikmet³³ üzere yaratmasına ters düşmektedir. Oysa Cenab-ı Allah, Hakîm olup her şeyi hikmetle yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle Allah, her şeyi yerli yerinde yaratmış, hiçbir şeyi boşuna yaratmamıştır. O halde insanın faydalı ve zararlı olan şeyleri kolayca bilmesi için peygamberlere ihtiyaç vardır.³⁴

İnsanın çoğu zaman aklını kullanarak iyiyi kötüden ayırt edebildiğini söyleyen Mâturîdî'ye göre akıl, ilk anda çirkin gözüken bazı şeylerin sonuçlarının iyi olacağını anlayabilir; yine, başlangıçta insana iyi görünen bazı şeylerin, sonuçta zararlı olacağını da bilebilir.³⁵ Ancak ne var ki aklın her şeyi tam olarak bilmesi ve kavraması asla mümkün değildir. Çünkü İmam Mâturîdî'ye göre, her insan zor bir işle karşılaşınca, düşüncelerinden yararlanmak amacıyla başkalarına danışmak ister. Ayrıca insanlar, kitap okuyarak, âlimleri dinleyerek vb. yollarla elde ettikleri birikimlerini başkalarına aktarırlar. Bütün bunlar, insanın kendi aklını yeterli bulmayıp, başkalarından yardım almaya muhtaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca kederler, yoğun işler ve hayatta karşılaşılan pek çok sıkıntı, insanın aklını meşgul ederek, onun sağlıklı düşünmesine engel olmaktadır.³⁶ Keza nefsanî arzular, çok kazanma hırsı ve zevklerin çokluğu da sağlıklı düşünmeye mani olmaktadır.³⁷ Çünkü “nefsin yapısında kurtu-

³¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 272.

³² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 279.

³³ Hikmet, her şeyi yerli yerinde yaratmaktır. Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/227, II/461.

³⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 272, 279.

³⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 352; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/231 vd.

³⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 280.

³⁷ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 280; krş. Mâturîdî, *Ebü Mansûr*

luş umduğu yerde kişiyi helâke götürecek ve fayda beklediği yerde ona zarar getirecek bir bilgisizlik ve hoyratlık vardır.”³⁸ Bütün bunlardan dolayı davranışların sonuçlarını bilen iyi niyetli, doğru sözlü bir öğütçüye/peygambere başvurmak akli bir ihtiyaçtır.³⁹

Öte yandan insanın bir şeyin zararlı mı faydalı mı olduğunu bilmesi ya her şeyi denemesiyle, ya da bir bilenden öğrenmesiyle mümkündür. Her şeyi denemek suretiyle öğrenmeye kalkışmak aklen doğru değildir. Çünkü deneme yanılma yolu, insana bazen telafisi imkânsız birçok zarar verir. O halde nelerin faydalı nelerin zararlı olduğunun tam olarak bilinmesi için her şeyi en iyi bilen Yüce Allah’ın bildirmesine ve O’nun görevlendirdiği bir peygambere ihtiyaç vardır.⁴⁰

Akıl sahibi herkes, kendisine nimet ve lütufta bulunan kişinin kim olduğunu öğrenip ona teşekkür etmenin bir yolunu arar, onu tanımayıp nankörlük etmenin ise çirkin bir davranış olduğunu bilir.⁴¹ Daha önce belirtildiği üzere Allah (c.c.), insanı en güzel biçimde yaratmış ve ona sayısız nimetler vermiştir.⁴² Ayrıca hiçbir akıl, söz konusu nimetlere tam olarak nasıl şükredileceğini bilemez. O halde insanlara bunları öğretecek bir elçiye ihtiyaç vardır. Diğer bir ifadeyle insanın kendisine sayısız nimetler veren yaratıcısına tam manasıyla şükretmeyi öğretmesi için Allah’ın gönderdiği peygamberlere çok ihtiyaç vardır.⁴³

Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944) *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, çev.: Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Yayınları, Ankara 2002, s. 228.

³⁸ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, s. 224; krş. Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 275.

³⁹ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 277.

⁴⁰ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 276; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/533.

⁴¹ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 278.

⁴² Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 274.

⁴³ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 278; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/106.

İmam Mâturîdî'ye göre peygamberler, akli koruyup destelemek suretiyle insanların işini kolaylaştırmak için gönderilmiştir. Bu bakımdan peygamberler, Allah'ın insanlara lütfu, rahmeti ve büyük bir nimetidir.⁴⁴ Ona göre esaslar/akli hükümler, vacip, mümteni ve mümkün olmak üzere üçtür. Âlemdaki bütün işler bu esaslara göre gerçekleşir. Mümkün, halden hale, elden ele değişen bir şeydir. Diğer bir ifade ile olması da olmaması da kendi elimizde / imkân dâhilinde olan davranışlarımızdır. İnsanların bir eğitim almadan neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmesi ve davranması kolay değil, çok zordur. Peygamberler ise, her konuda mümkünün / davranışların / amellerin en iyisini belirlerler.⁴⁵ Bu nedenle peygamberler, iyi anlaşılamayan şeyleri açıklığa kavuşturmak ve insanlara her şeyin en iyisini öğretmek için gönderilmişlerdir.⁴⁶

Araştırmamızda Ebû Mansur Mâturîdî'nin peygamberlere iman ile ilgili yukarıda geçen görüşlerinin özet olarak Neseî şerhlerinde mevcut olduğunu tespit ettik. Mesela Neseî şârihlerinden Taftâzânî peygamber gönderilmesini *Şerhu'l-Akâid*'inde özetle şöyle ifade etmektedir:

Peygamberler, Allah ile akıl sahipleri arasında elçidirlere. Dünya ve ahiret işlerinde akılların yeterli olmadığı hususlarda insanlara doğru yolu göstermek ve onları uyararak işlerini kolaylaştırmak için gönderilmişlerdir. Peygamberlerin gönderilmesinde hikmet yani maslahat ve akıbet-i hamide vardır. Allah, hikmeti icabı peygamber göndermiştir. Cennet ve cehennem gibi ahiret ahvalini anlamada, zararlı ve faydalı şeyleri bilmede, mümteni ve mümkünü bilme hususunda

⁴⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 284; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/351.

⁴⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 282; krş. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, s. 229 vd; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/533.

⁴⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 275; krş. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, s. 224; krş. Erjan, Kalmahan, İmam-ı Maturidi'de Peygamberlik, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003. (Basılmamış Doktora Tezi)

akıllar tek başına yeterli olmadığı için Allah, peygamberleri âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Taftâzânî bu aklı açıklamalardan sonra “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” ayetinden hareketle peygamberlerin Allah’ın fazlı ve rahmeti olduğunu belirtir.⁴⁷

Siyalkûti’ye göre de aklın yeterli olmadığı din ve dünya işlerini beyan etmeleri için peygamberlerin gönderilmesi Allah’ın fazlı ve rahmetidir.⁴⁸ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” ayetinde ifade edildiği gibi Hz. Peygamber (a.s.) inanan inanmayan bütün insanlara din ve dünya işlerini beyan etmesiyle rahmettir.⁴⁹

Bihîştî Ramazan Efendi şerhinde de yine dünya ve ahiretin yaratılış hikmetinin anlaşılmasında aklın yetersiz kaldığı açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca orada peygamber gönderilmesinin **aklen vacip** olduğu üzerinde durulmaktadır.⁵⁰

Kestelî ve Siyalkûti şerhlerinde de peygamber gönderilmesi Mutezilenin iddia ettiği gibi terk edenin sefihliğini gerektiren vacip değil, **aklen vaciptir**.⁵¹ Bundan dolayı İmam Mâturîdî ve Nesefî şârihlerine göre peygamber göndermek, Allah’ın hikmetinin gereği vaciptir. Ancak buradaki vacip sözüyle Mutezilenin anladığı gibi Allah’ın onu kendine zorunlu kılması ya da bir başkasının Allah üzerine zorunlu kılması anlaşılmaz.

Ramazan Efendi’ye göre peygamberlerin gönderilmesi iman ve taat ehlinin cennet ve sevapla müjdelenmesi, küfür ve isyan ehlinin cehennem ve azapla uyarılması içindir. Çünkü müjdelenen ve uyarılan hususların herkes tarafından akılla bilinmesi mümkün değildir. Bu yüzden insanlar peygamberlere muhtaçtırlar. Ayrıca hangi bitkilerin faydalı,

⁴⁷ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 164 vd.

⁴⁸ Siyalkûti, *a.g.e.*, s. 235 vd.

⁴⁹ Siyalkûti, *a.g.e.*, s. 235.

⁵⁰ Bihîştî, *a.g.e.*, s. 275.

⁵¹ Siyalkûti, *a.g.e.*, s. 234; Kestelî, *a.g.e.*, s. 165.

hangi bitkilerin zararlı olduğu sadece akılla bilinemediği gibi neyin zararlı neyin faydalı olduğu da sadece akılla bilinemez. Akıl, ancak nazar edip iyice araştırdıktan sonra iyiliği kötülüğü anlar. Fakat insan meşgul olunca faydalı birçok şeyi anlayamaz. Bundan dolayı “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik” ayetinde olduğu gibi Allah’ın insanlara bunları haber vermek için peygamber göndermesi Allah’ın fazlı ve rahmetidir. Allah’ın müminlere rahmeti, açıktır. Kâfirlere rahmet olmasına gelince, onlar da önceki peygamberlere inanmayanların başına gelen acil cezalar ve sıkıntılardan korunmuşlardır.⁵²

Hz. Muhammed (s.a.s.)’in rahmet oluşuyla ilgili Bihiştî şerhinde geçen ifadeler İmam Mâturîdî’nin *Tevîlat* adlı tefsirinde de geçmektedir. Orada Mâturîdî Hz. Peygamberin rahmet olmasını şu şekilde açıklar. Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.)’in hatırına azaba müstahak olanların azabı geciktirilir. Ona tabi olanlar kurtuluşa erer, dünya ve ahirette şerefleri artar. O, büyük günah işleyenler için şefaet eder.⁵³ Siyalkûtî de aynı görüştedir. Ona göre peygamberimizden önce kâfirler işledikleri günahların cezasını dünyada hemen görürlerdi. Fakat peygamberimizden sonra kâfirlerin cezası hemen verilmemiş, ertelenmiştir.⁵⁴

Bu incelemede gerek İmam Mâturîdî’nin ve gerekse tespit edebildiğimiz belli başlı Neseî şârihlerinin peygamberlik anlayışının muhteva bakımından tamamen aynı olduğu görülmüştür. Bu husus, Neseî şerhlerinin ana metni olan Ömer Neseî’nin *Akâid* risalesinde maddeler halinde zikredilmektedir. Bundan dolayı söz konusu eserin Peygamberlere iman ile ilgili kısmını faydalı olacağı kanaati ile aşağıya alıyoruz.⁵⁵

⁵² Bihiştî, *a.g.e.*, s. 277.

⁵³ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, III/351.

⁵⁴ Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 236.

⁵⁵ Neseî, EbûHafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed, (537/1142) *Akâid Risalesi*, (*Şerhu’l-Akaid*’in sonunda basılmıştır), Bahar Matbaası, İstanbul 1973, s. 1-15.

“Peygamberlerin gönderilmesinde birçok hikmetler vardır. Gerçekten Yüce Allah, insanların arasından beşeriyete müjdeleyici, uyarıcı ve din ve dünya işlerinde insanların ihtiyaç duydukları şeyleri açıklayıcı peygamberler gönderdi. Hz. Allah, peygamberlerini hârikulâde mucizelerle destekledi. Peygamberlerin ilki, Âdem (a.s.), sonuncusu Muhammed (s.a.s.)’dir. Peygamberlerin sayısı hakkında bazı hadisler de rivayet olundu. Evlâ olan; peygamberlerin sayısını bir rakamla sınırlandırarak hataya düşmemektir. Çünkü Yüce Allah, “Onlardan bir kısmını sana anlattık, bir kısmını anlatmadık”⁵⁶ buyurmaktadır. Bu sebeple peygamberlerin sayısı kesin olarak ifade edildiği takdirde, onlardan (peygamberlerden) olmayanların onlara dâhil edilmesinden veya onların içinde olanların içlerinden çıkarılmasından emin olunmaz. Onların hepsi, Yüce Allah’tan haber verici ve tebliğ edicidirler. Sâdık (doğru sözlü) ve nasihat edicidirler. Peygamberlerin en faziletlisi, Muhammed (s.a.s.)’dir. Peygamberlerin ve iyi kimselerin günahkâr kimseler için şefaet etme hakkı vardır. Rasulullah (s.a.s.)’in yakaza halinde bedeni ile göklere çıkması, sonra Yüce Allah’ın dilediği ulvî yerlere çıkması / miracı haktır, gerçektir. Hiçbir veli peygamberlerin derecesine ulaşamaz.”⁵⁷

B. İmam Mâturîdî ve Neseî Şârihlerinin Kullandıkları Metot

İmam Mâturîdî’nin nas-akıl dengesi üzerine kurulan metodu ve görüşleri yaşadığı dönemden itibaren birçok âlim tarafından benimsenmiştir.⁵⁸ İmam Mâturîdî, görüşlerini açıklarken ve muhalif görüşleri reddederken aklî ve naklî delillerle ikna metodunu kullanmıştır. O, görüşünü ispatlamak ve muhalif fikirleri çürütmek için istidlale yarayacak

⁵⁶ Mümin, 40/78.

⁵⁷ Hilmi, Ömer Faruk, *Neseî Akaidi*, İlim Yayınları, İstanbul trs.,s. 185-195.

⁵⁸ Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s.50.

her türlü şeyi kullanmıştır.⁵⁹ Gerçekten de o, görüşlerini temellendirirken sık sık akla, istidlale, içtihada ve kıyasa başvurmaktan çekinmemiştir.⁶⁰ İncelendiği zaman aynı metodun Neseî şârihleri tarafından da kullanıldığı görülecektir.

İmam Mâturîdî'nin eserlerinde kullandığı aklî ve naklî metodu Neseî şerhlerinde de görmek mümkündür. Ancak yukarıda peygamberlerin gönderilmesinde çok büyük faydalar olduğu ve insanların onlara nasıl muhtaç oldukları aklî ve naklî delillerle genişçe anlatıldığı için burada uzun uzadıya tekrar etmeyi gerek görmüyoruz. Bununla birlikte kısaca ifade etmek gerekirse şunu söylemek mümkündür: Neseî şerhlerine ve İmam Mâturîdî'nin eserlerine bakıldığı zaman önce peygamberlik hakkında bilgi verildiği ve insanı düşünmeye davet edildiği görülecektir. Böylece konuyla ilgili bilgilendirmeyi yaptıktan sonra insanın aklını kullanarak, düşünmesi ve ilgili ayetlerin ve hadislerin de yardımıyla en doğru görüş ortaya konulmaktadır.

İncelediğimiz şerhlerin peygamberlere iman ile ilgili kısımlarında İmam Mâturîdî'nin ismine ve eserlerine rastlamadık. Ancak Taftâzânî iki yerde, Siyalkûtî ise bir yerde dolaylı atıf yapmışlardır. Bunlardan Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinde Maveraünnehir bölgesi Hanefilerinin Mâturîdiyye olarak isimlendirildiğini kaydetmektedir.⁶¹ Siyalkûtî ise Hâşîye'sinde İmam Mâturîdî'nin *Te'vilât*'ının şerhine bir atıf yapmıştır. Burada geçen atıfta o, İsa (a.s.)'ın kıyamet kopmadan önce yeryüzüne ineceği ve kâfirlerden cizye almayı kaldıracağını şu ifadelerle açıklıyor. İlet ortadan kalkınca, hükmün de ortadan kalkması caizdir. Siyalkûtî'ye göre kıyamete yakın bir zamanda İsa (a.s.) nüzul edince Müslümanların malları çoğalacağı için kâfirlerin cizyesine ihtiyaç kalmayacak. Onun için onlardan cizye alın-

⁵⁹ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Maturidlik*, s. 52-53.

⁶⁰ Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik*, Editör.:Sönmez Kutlu, Ankara 2003, Kitabiyat, s. 34.

⁶¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 87.

mayacaktır. Siyalkûtî bu görüşü *Şerhu't-Te'vilât*'ta geçtiği üzere müellefe-i kulûba zekât verilmesinin içtihatla kaldırılmasına benzetmektedir.⁶² İmam Mâturîdî de tefsirinde İsa (a.s.)'ın semadan nüzulü ile ilgili rivayetleri nakleder ve onları doğru kabul eder.⁶³

Yukarıda geniş bir şekilde anlatıldığı üzere hem Mâturîdî hem de Nesefî şârihleri peygamberlerin gönderilmesinde birçok hikmetler / faydalar olduğunu açıkça ifade ediyorlar. Onlara göre peygamberler, akılların yeterli olmadığını dünya ve ahiret işlerinde insanlara yardımcı olmak ve onlara doğru yolu göstermek için gönderilmişlerdir. Ayrıca Mâturîdî'nin hikmet üzerinde çok durduğu da bilinmektedir. Ona göre Allah hiçbir şeyi hikmetsiz, sebepsiz yaratmamıştır.

İmam Mâturîdî, görüşlerini temellendirmeden önce konuyla ilgili farklı görüşleri ele alır ve onlara ayrıntılı cevaplar verir. Ve bize göre doğrusu şudur diye belirtir. Peygamberlere iman konusunda da onun tutumu aynıdır.⁶⁴

Nesefî şerhlerinde ise diğer görüşlere pek fazla yer verilmemiştir. Mesela Taftâzânî şerhinde peygamber göndermenin Allah'a vacip olmadığı, Allah hikmeti gereği peygamber gönderdiğini kaydettikten sonra meselenin Sümeniyye ve Berâhime'nin iddia ettiği gibi olmadığını söyler fakat onların görüşlerine hiç yer vermez.⁶⁵

Nesefî şerhlerinde, önemli bazı kelimeler, imam Mâturîdî'nin eserlerinde olduğu gibi bazen semantik açıdan ele alınmıştır. Mesela *Şerhu'l-Akâid*'de peygamberlerin gönderilmesinde konusunda "rusûl" ve "hikmet" lafızları semantik açıdan şöyle izah edilmektedir: "er-rusûl" kelimesinin "faülün" vezninde rasûl'ün çoğulu olduğu belirtildikten son-

⁶² Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 239, 240.

⁶³ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/273, 274; IV/442.

⁶⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 271-294.

⁶⁵ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 164.

ra rasûlün tarifi yapılmaktadır.⁶⁶ Hayalî ve Kestelî ise rasûl ve nebî hakkında daha ayrıntılı bilgi verirler.⁶⁷ Hikmet kelimesi de maslahat, güzel akıbet, yardım, zafer,⁶⁸ maslahat ve âkıbet-i hamîde gibi kelimelerle açıklanmıştır.⁶⁹

Daha sonraki dönemlerde yazılan şerhlerde izaha muhtaç olan kelime ve ifadeler daha geniş açıklanmıştır. Mesela Kestelî, Sümeniyye ve Berâhime hakkında kısa da olsa bilgi verir. Ona göre Sümeniyye, tenasühe ve bilginin ancak duyularla elde edileceğine inananlardır. Berâhime ise peygamberliği inkâr edenlerdir.⁷⁰ Ramazan Efendi'ye göre ise Sümeniyye aklın tek başına yeterli olduğu için peygambere ihtiyaç olmadığını ileri sürenlerdir.⁷¹

İmam Mâturîdî'nin Mutezile ve Şia gibi İslam mezheplerinin yanı sıra Sümeniyye ve Berâhime gibi İslam dışı din ve mezheplerin peygamberlik ile ilgili görüşlerini aklî ve naklî delillerle eleştirmiştir. Bu husus, Neseî şârihlerinin şerhlerinde de aynen görülmektedir.

Sonuç

İmam Mâturîdî ve Neseî şârihlerine göre bütün peygamberler, Allah'ın dinini, emirlerini, yasaklarını ve haberlerini insanlara bildirmek için gönderdiği seçkin kimselerdir. İnsanların akılları tek başına kurtuluşu sağlamaya yetersiz olduğundan Allah'ın Peygamber göndermesinde birçok hikmetler vardır. Bundan dolayı Hz. Allah, insanlara doğru yolu öğretmek için her millete kendi dillerinden peygamber göndermiş ve onları mucizelerle desteklemiştir. Peygamberler, insanları Allah'a şirk koşmak ve putlara tapmak gibi dalaletlerden kurtarmaya, inananları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmaya vesiledirler, Allah'ın büyük bir lütfu ve rahmetidirler. Peygamberler, nefisleri ıslah etmek ve gönülleri

⁶⁶ Taftâzânî, *a.g.e.*, s.164.

⁶⁷ Hayâlî, *a.g.e.*, s. 15; Kestelî, *a.g.e.*, s. 35, 36.

⁶⁸ Bihîştî, *a.g.e.*, s. 275.

⁶⁹ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 164.

⁷⁰ Kestelî, *a.g.e.*, s. 35, 164, 165.

⁷¹ Bihîştî, *a.g.e.*, s. 275.

kötülüklerden arındırmak için gönderilmişlerdir.

Araştırmamızda dikkatimizi çeken önemli bir husus şudur: Gerek İmam Mâturîdî gerekse Nesefî şârihlerince peygamberlere iman konusuyla ilgili nakli delillerden önce akli deliller getirilmektedir. Buradan hareketle, ikna metodu kullanılarak peygamberlere daha şuurlu iman edilmesi hedeflenmiş olabilir.

Belli başlı Nesefî şerhleri incelendiğinde oralarda geçen görüşler ile İmam Mâturîdî'nin görüşlerinin aynı olduğu görülecektir. Bununla birlikte konuların Nesefî şerhlerinde Mâturîdî'nin eserlerinden daha derli toplu ele alındığı da bir gerçektir. Ancak bu durum zamanın şartları icabı ve hitap edilen kitleden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Çünkü Mâturîdî'nin eserlerinde konularla ilgili farklı görüşler teker teker ele alınıp ve onlara akli, nakli delillerle cevaplar verilirken, Nesefî şerhlerinde farklı görüşlere ve tartışmalara pek yer verilmez, benimsenen görüşler akli ve nakli deliller öz ve sistematik bir şekilde açıklanır. Bununla birlikte bazen “bu görüş Mutezile'nin ileri sürdüğü gibi değildir” şeklinde sadece eleştirilir. Fakat karşıt görüşlerin ne olduğu açıklanmaz. Bundan dolayı, Ömer Nesefî'nin *Akaid* risalesinde geçen görüşler, İmam Mâturîdî'nin görüşlerinin bir özeti mesabesinde demek mümkündür. Nesefî şerhlerinde geçen görüşler için ise Mâturîdî'nin görüşlerinin derli toplu bir açıklanmasıdır demek mümkündür.

Sonuç olarak İmam Mâturîdî'nin ve tespit edebildiğimiz Nesefî şârihlerinin peygamberlik ile ilgili görüşleri metot bakımından kısmen farklılık gösterse de, muhteva bakımından tamamen aynıdır. Ayrıca İmam Mâturîdî'nin ve Nesefî şârihlerinin görüşlerini ortaya koyarken naklin yanı sıra kuvvetli akli delillere de çok büyük önem verdikleri görülmüştür.

Kaynaklar

- Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2009.
- _____, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.
- Akçay, Mustafa, “Siyalkûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII, 292-293.
- Bebek, Adil, “Hayalî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 3-5.
- Bihîştî, Ramazan Efendi (979/1571), *Şerhu Ramazan Efendi alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1985.
- Erjan, Kalmahan, İmam-ı Maturidi'de Peygamberlik, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003. (Basılmamış Doktora Tezi)
- Hayâlî, Şemsuddin Ahmed (875/1470), *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâid*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1973.
- Hilmi, Ömer Faruk, *Neseî Akaidi*, İlim Yayınları, İstanbul tarih yok.
- Kestelî, Muslihuddin Mustafa b. Muhammed (901/1496), *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, Bahar Matbaası, İstanbul 1973.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Editör: Sönmez Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2003.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Risale Yayınları, Beyrut 2004.
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- _____, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Yayınları, Ankara 2002.
- Neseî, Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed,

(537/1142) *Akâid Risalesi*, (*Şerhu'l-Akâid*'in sonunda basılmıştır), Bahar Matbaası, İstanbul 1973.

Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 299.

Uzun, Mustafa, "Bihiştî Ramazan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 145-146.

Siyalkûtî, Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed (1067/1657), *Hâşiyetü Siyalkûtî alâ Hâşiyeti'l- Hayâlî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*, Şirketi Sahâfihe-i Osmâniyye Matbaası, İstanbul trs.

Taftâzânî, Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî (792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, Bahar Matbaası, İstanbul 1973.

Yavuz, Salih Sabri, "Kestelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 314.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Akâidü'n-Neseîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 218.

